ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΑ

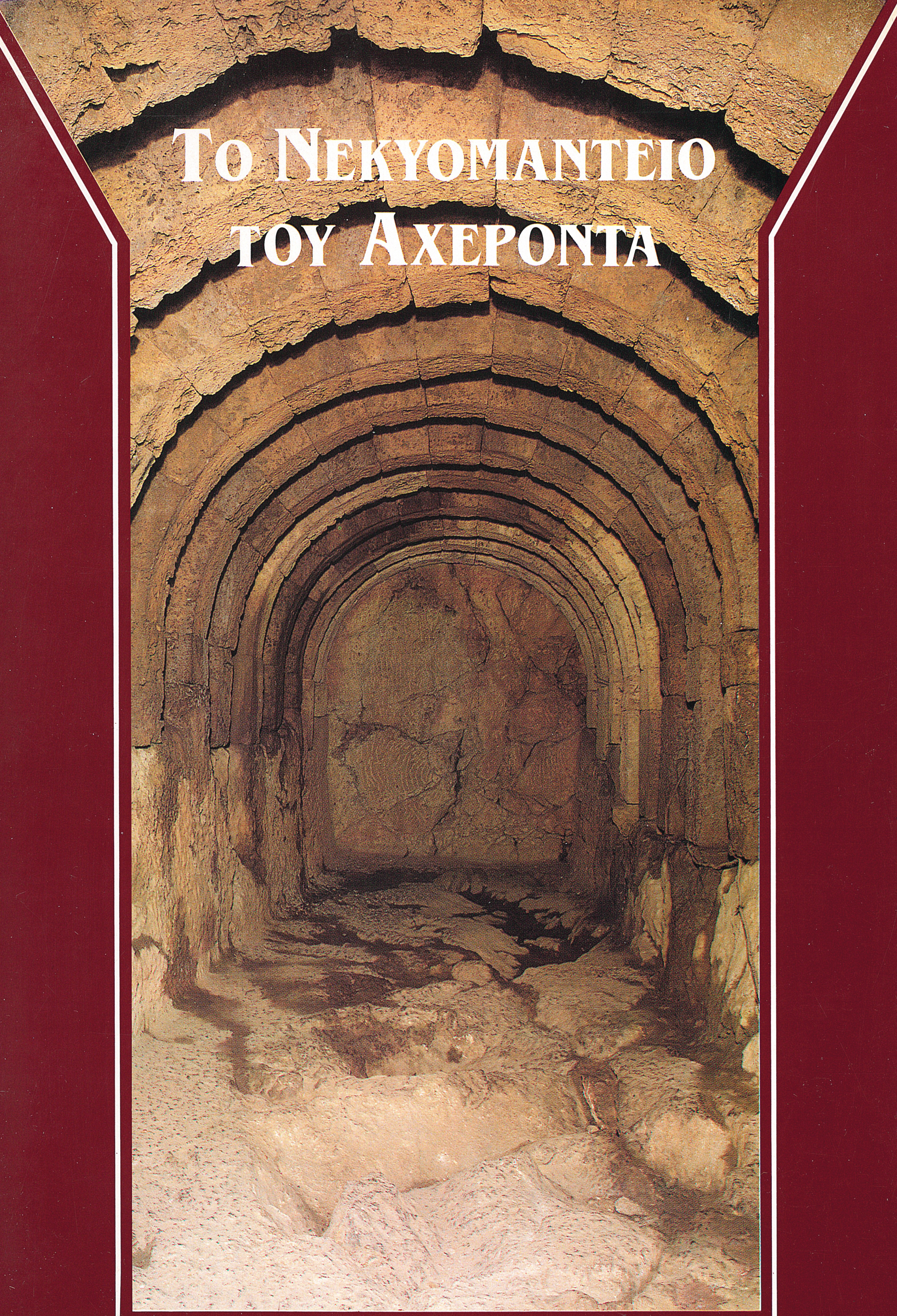

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

Εικόνα εξωφύλλου:
Η κρύπτη κάτω από την κεντρική αίθουσα, το «σκοτεινό ανάκτορο του Άδη».

Γενική επιμέλεια
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΥΠΡΑΙΟΥ

Καλλιτεχνική επιμέλεια
ΒΑΝΑ ΜΑΡΗ

Φωτογραφίες
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΑΠ

Χαρτογράφηση
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΙΑΝΑΚΗΣ

Στοιχειοθεσία
Φ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Ο.Ε.

Αναπαραγωγές
ΚΩΣΤΑΣ ΑΔΑΜ

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
Ν. ΖΑΡΑΒΙΝΟΣ Ο.Ε.

1η έκδοση 1993
2η έκδοση 1996
3η έκδοση 1998
4η έκδοση 2000

© 2000
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα
www.tap.culture.gr

ISBN 960-214-121-2

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΑ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΑΚΑΡΗΣ
Ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

4η ΕΚΔΟΣΗ

ΑΘΗΝΑ 2000

Το Νεκυομαντειο του Αχεροντα

Τοπογραφία

Το αρχαίο «νεκυομαντείο» ή νεκρομαντείο του Αχέροντα (αρχ. νέκυς=ο νεκρός) βρίσκεται στη δυτική Ήπειρο, στο νομό Πρέβεζας, στη βόρεια όχθη του Αχέροντα. Στους αρχαίους χρόνους το ιερό υπαγόταν στη Θεσπρωτία, όπου κατοικούσαν οι Θεσπρωτοί, ένα από τα πρώτα ελληνικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στην Ήπειρο γύρω στο 2000 π.Χ. και κατείχαν ένα μεγάλο μέρος της Ηπείρου. Με τις μετακινήσεις των ελληνικών βορειοδυτικών φύλων και την εγκατάσταση στην ανατολική Ήπειρο των Μολοσσών και άλλων φύλων στο 12ο αι. π.Χ., οι Θεσπρωτοί περιορίστηκαν βαθμιαία στη δυτική Ήπειρο, με φυσικά όρια τον Καλαμά (αρχ. Θύαμις), τον Λούρο (αρχ. Άφας), τον Αμβρακικό κόλπο και το Ιόνιο πέλαγος. Μετά την απόσπαση των Κασσωπαίων (περίπου 400 π.Χ.) που κατοικούσαν στη μεταξύ του Αχέροντα και του Αμβρακικού κόλπου περιοχή, την Κασσωπαία, η Θεσπρωτία περιορίστηκε νότια του Καλαμά μέχρι τον Αχέροντα, και το νεκρομαντείο παρέμεινε θεσπρωτικό.

Οι δυτικές ακτές της Ηπείρου με τους ασφαλείς όρμους είλκυσαν νωρίς, από το 16ο-15ο αι. π.Χ. το ενδιαφέρον των μυκηναίων εμπόρων, οι οποίοι από το 14ο αι. π.Χ. άρχισαν να εγκαθιστούν στις δυτικές ακτές εμπορικές βάσεις και αποικίες, κυρίως από τη δυτική Πελοπόννησο, για την εκμετάλλευση της ναυπηγικής δασικής ξυλείας και της πλούσιας κτηνοτροφίας της Ηπείρου.

Δύο μυκηναϊκές αποικίες του 14ου αι. π.Χ. επισημάνθηκαν τα τελευταία χρόνια στην περιοχή του Αχέροντα, η Εφύρα, 500 μ. βόρεια του νεκρομαντείου (εικ. 2) και η Τορύνη, ανατολικά της Πάργας, στη θέση Κίπερη, όπου βρέθηκε θολωτός τάφος της υστεροελλαδικής ΙΙΙ Α-Β (περίπου 1400-1200 π.Χ.).

Τα ποτάμια της Ηπείρου είναι πλωτά στην περιοχή των εκβολών. Έχουν σταθερή στάθμη νερού λόγω των πολλών βροχών και της ήπιας κλίσης του εδάφους. Στις εκβολές τους αποθέτουν προσχώσεις που απειλούν να εξαφανίσουν τους όρμους. Εξαιτίας των προσχώσεων αυτών ένα έλος, η Αχερουσία λίμνη, σχηματίστηκε στην πεδιάδα του Κάτω Αχέροντα, νότια του Καναλακίου, της Πανδοσίας (Καστρί) και της Εφύρας (εικ. 2).

Στην αρχαιότητα ο Αχέρων έρεε βόρεια της Πανδοσίας, αφήνοντας την πόλη, αποικία των Ηλείων του 8ου αι. π.Χ., προς την Κασσωπαία και εξέβαλλε στην Αχερουσία λίμνη (εικ. 1). Τα πλεονάζοντα νερά της λίμνης ξεχύνονταν από τις δυτικές όχθες της λίμνης-έλους και σχημάτιζαν πάλι τον Αχέροντα, που στο σημείο αυτό δεχόταν τα νερά δύο άλλων μικρότερων ποταμών, του Μαύρου, του αρχαίου Κωκυτού, και του Βουβού, του αρχαίου Πυριφλεγέθοντα, και χύνονταν στη θάλασσα, στον όρμο της Αμμουδιάς, όπως και σήμερα.

Ολόκληρη η εύφορη πεδιάδα της Παραμυθιάς, που διασχίζουν ο Κωκυτός και ο Αχέρων, ήταν η αρχαία Ελαιάτις ή Ελεάτις, όπου κατοικούσαν οι Ελεάται, με πολιτικό κέντρο την Ελέα (σήμερα Βέλιανη).

Εικ. 1. Ο Αχέρων ανάμεσα από ιτιές στον κάτω ρου.

Εικ. 2. Η πεδιάδα του Αχέροντα και της Αχερουσίας.

2

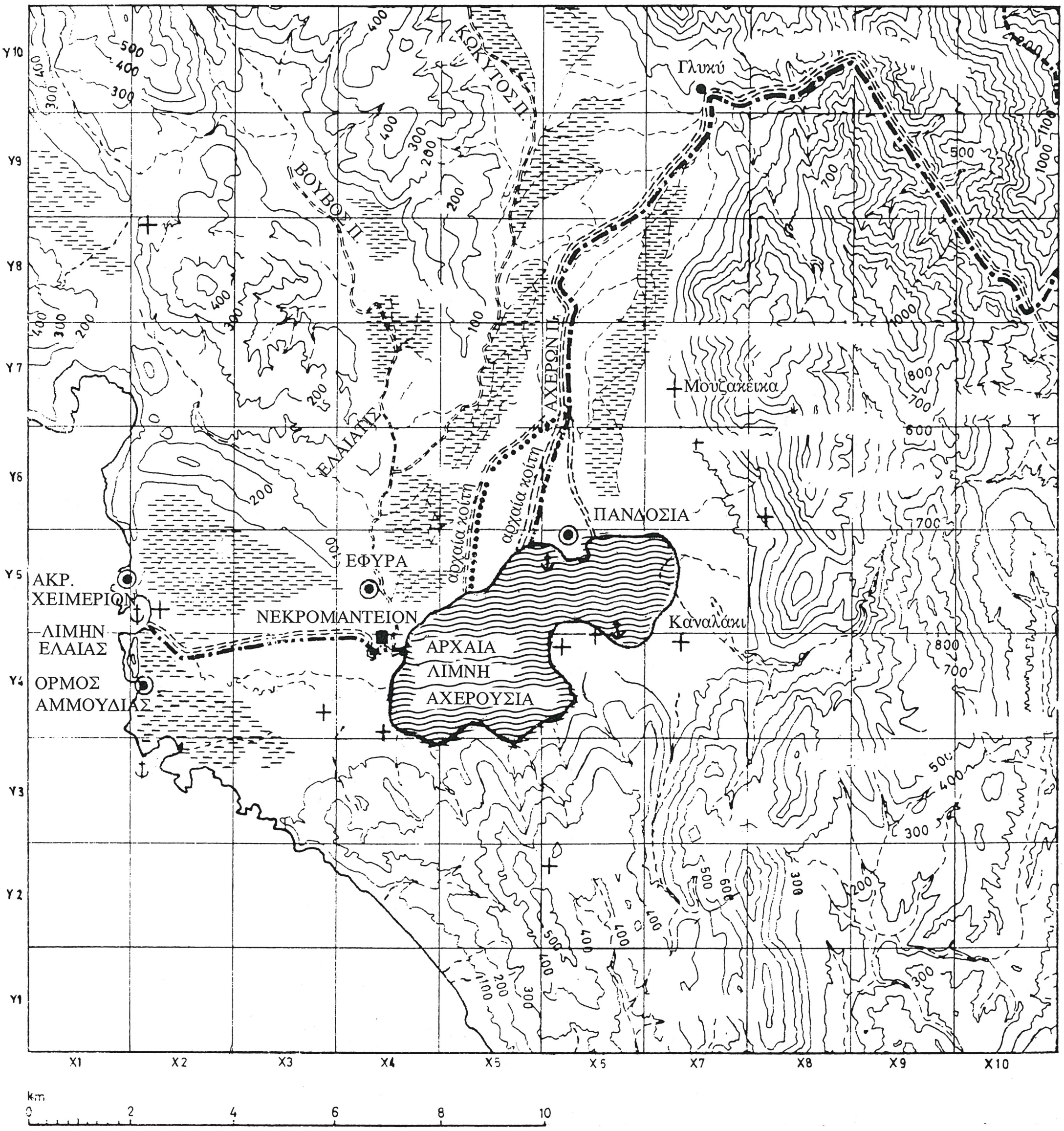

Ο όρμος της Αμμουδιάς ήταν στους αρχαίους χρόνους πολύ πιο ευρύχωρος και η θάλασσα εισχωρούσε πολύ προς το εσωτερικό. Με τις αποθέσεις όμως του Αχέροντα ο όρμος κινδυνεύει σήμερα να εξαφανιστεί.

Ο Θουκυδίδης (1, 46, 3-4), καθώς αναφέρεται στην προσόρμιση των 150 πλοίων των Κορινθίων και των συμμάχων στον όρμο αυτό την παραμονή της ναυμαχίας με τους Κερκυραίους στα Σύβοτα (433 π.Χ.), περιγράφει την περιοχή ως εξής: «Προσορμίζονται (οι Κορίνθιοι) στο Χειμέριον της θεσπρωτικής γης. Πάνω από αυτό, σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, στην Ελεάτιδα της Θεσπρωτίας, βρίσκεται η Εφύρα. Κοντά σ' αυτή έχει την εκροή της στη θάλασσα η Αχερουσία λίμνη και ο Αχέρων, που ρέει στη Θεσπρωτία, χύνεται στη λίμνη και από αυτόν πήρε η λίμνη το όνομα Αχερουσία».

Το λιμάνι αυτό, από τα σπουδαιότερα της αρχαίας Ηπείρου, ονομαζόταν και *'Ελέας λιμήν* από την πρωτεύουσα της Ελεάτιδος, την Ελέα. Ο Στράβων (7, 7, 5) ονομάζει τον όρμο «Γλυκύ λιμένα, από τα πολλά νερά των ποταμών που δέχεται, ώστε να γλυκαίνει το νερό».

Η ομηρική παράδοση

Στην Οδύσσεια (κ, 488 κ.ε.) η μάγισσα Κίρκη συμβουλεύει τον Οδυσσέα να μεταβεί *εἰς 'Αΐδαου δόμους καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης* (στης Περσεφόνης της ανήμερης και στου Άδη τα παλάτια), για να πάρει χρησμό από τον τυφλό μάντη Τειρεσία, πώς θα γυρίσει στην πατρίδα του, την Ιθάκη. Ο βοριάς θα φέρει το καράβι του σε ένα ακρογιάλι, στην άκρη του ωκεανού, όπου το πάναγνο άλσος της Περσεφόνης με τις πανύψηλες λεύκες και τις άκαρπες ιτιές (κ, 507 κ.ε.). Στο σημείο όπου ο Πυριφλεγέθων ποταμός και ο Κωκυτός, που πηγάζει από τη Στύγα, σμίγουν με τον Αχέροντα με πολύ βουητό, εκεί στη μέση είναι ένας βράχος με μια σπηλιά, η είσοδος στον Κάτω Κόσμο.

Ο Οδυσσέας με τους συντρόφους του (λ, 1 κ.ε.) βάζουν πλώρη για το ταξίδι «βαριά θλιμμένοι και τα μάτια μας πλημμύριζαν στο κλάμα». Σαν βασίλεψε ο ήλιος και πήρε να ισκιώνει, φτάνουν στο ακρογιάλι, στην πολιτεία των Κιμμερίων, όπου ένα κάστρο (λ, 14 κ.ε.). Ο ήλιος δεν τους βλέπει, γιατί «σύγνεφο και αντάρα σκεπάζει τους άμοιρους θνητούς». Καθίζουν το καράβι στην αμμουδιά, βγάζουν έξω τα ζώα για τη θυσία και διασχίζοντας το άλσος της Περσεφόνης με τις πανύψηλες λεύκες και τις άκαρπες ιτιές φτάνουν εκεί, που τους είχε υποδείξει η Κίρκη.

Είναι αναμφισβήτητη η ομοιότητα της ομηρικής περιγραφής με το τοπίο της Αχερουσίας και του Αχέροντα (εικ. 1-2), με μόνη διαφορά ότι ο Όμηρος στην Οδύσσεια δεν κάνει λόγο για την Αχερουσία λίμνη. Το χαρακτηριστικό όμως για την Οδύσσεια σημάδι ήταν τα τρία ποτάμια, ο Πυριφλεγέθων που χύνεται στον Κωκυτό, και ο Κωκυτός που σμίγει με πολύ βουητό με τον Αχέροντα νότια του βράχου, στην κορυφή του οποίου αποκαλύφθη-

καν το ελληνιστικό νεκρομαντείο, κάτω από το νεκροταφείο και από τα ερείπια της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, όπου το χωριό Μεσοπόταμος (εικ. 3-4). Τα τρία αυτά ποτάμια είναι ο σημερινός Βουβός (Πυριφλεγέθων) και ο Μαύρος (Κωκυτός), που ενώνονται με τον Αχέροντα λίγες εκατοντάδες μέτρα νότια του ελληνιστικού νεκρομαντείου. Ως σήμερα ακόμη ο Αχέρων διασχίζει την πεδιάδα ανάμεσα από λεύκες και ιτιές (εικ. 1) και χύνεται στον όρμο της Αμμουδιάς, όπου λείψανα αρχαίου κάστρου, το Χειμέριον, που έδωσε το όνομά του στο ακρωτήρι (εικ. 2). Η ομοιότητα γίνεται στενότερη, αν τη λέξη «Κιμμερίων» του ομηρικού στίχου (Οδύσσεια κ, 14) *ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε*, αντικαταστήσουμε με τη λέξη «Χειμερίων», δηλαδή οι κάτοικοι του Χειμερίου, στο βόρειο βραχίονα του όρμου, που ασφαλίζει από το βοριά το λιμάνι. Τη διόρθωση αυτή (Χειμερίων αντί Κιμμερίων) είχε προτείνει τον 3ο αι. π.Χ. ο γραμματικός Πρωτέας ο Ζευγματίτης.

Οι Κιμμέριοι, που ως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. κατοικούσαν ακόμη στη Σκυθία του Εύξεινου Πόντου, ήταν άγνωστοι στους Έλληνες της Ιωνίας και στον ποιητή της Οδύσσειας. Αργότερα, στα μέσα του 7ου αι. π.Χ., έγιναν γνωστοί με τις καταστρεπτικές επιδρομές τους στις ακτές της Μικράς Ασίας.

Την ομοιότητα της ομηρικής περιγραφής είχαν παρατηρήσει και οι αρχαίοι γεωγράφοι, όπως ο Παυσανίας (1, 17, 5) που σημειώνει: «Μου φαίνεται ότι ο Όμηρος αυτούς τους τόπους είχε δει και τόλμησε να περιγράψει στην ποίησή του τη χώρα του Άδη και να δώσει στα ποτάμια εκείνα τα ονόματα των ποταμιών της Θεσπρωτίας».

Η ταύτιση τούτη δεν σημαίνει βέβαια ότι ο Όμηρος είχε άμεση γνώση του χώρου, αν και κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποκλειστεί. Ο ποιητής της Οδύσσειας ήταν ένας πολυταξιδεμένος άνθρωπος, σαν τον πολύπαθο και κοσμογυρισμένο Οδυσσέα, που *πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω* (πολιτείες πολλές εγνώρισε και βουλές πολλών ανθρώπων). Υπήρχαν βέβαια και παλαιότερα έπη που χάθηκαν, όπως η «Θεσπρωτίς» και οι «Νόστοι», που περιγράφουν τις περιπέτειες των Ελλήνων ηρώων, όπως ο Οδυσσέας και ο Νεοπτόλεμος που αποβιβάζεται, γυρνώντας από την Τροία, στην Εφύρα της Θεσπρωτίας (Πίνδαρος, Νεμ. VII, 35 κ.ε.). Αλλά αν ο Όμηρος γνώρισε την Ιθάκη, την πατρίδα του ήρωά του, γιατί τάχα δεν επισκέφθηκε και την είσοδο στον Κάτω Κόσμο, στον Αχέροντα, που δεν ήταν μακριά από την Ιθάκη;

Φτάνοντας ο Οδυσσέας με τους συντρόφους του και τα ζώα της θυσίας στο λόφο με τη σπηλιά, που του είχε υποδείξει η μάγισσα Κίρκη, ανοίγει με το κοφτερό σπαθί του έναν λάκκο ως μία πήχυ μάκρος και πλάτος, και προσφέρει εκεί χοές για όλους τους νεκρούς: πρώτα μέλι και γάλα, ύστερα γλυκό κρασί και νερό, και σκορπίζει γύρω-γύρω κριθάλευρο (αρχ. άλφιτα). Έπειτα (Οδύσσεια λ, 24 κ.ε.), δέεται στις άσαρκες σκιές των νεκρών και υπόσχεται, όταν γυρίσει στην Ιθάκη, να θυσιάσει στους νεκρούς την πιο μεγάλη στέρφα αγελάδα και στο μάντη Τειρεσία, ξέχωρα, ένα

κατάμαυρο κριάρι, το πιο όμορφο από τα κοπάδια του. Στερνά, σφάζει μέσα στο λάκκο μία προβατίνα μαύρη και ένα κριάρι, έχοντας τα κεφάλια τους γυρισμένα προς το έρεβος της σπηλιάς, ενώ αυτός στρέφει το βλέμμα του προς το ρέμα του ποταμού. Και ενώ οι σύντροφοί του γδέρνουν και καίνε τα δύο θύματα, εκείνος δέεται στις ψυχές των νεκρών. Τότε σμήνη από ψυχές, όμοιες με σκιές, ορμούν για να πιούν από τις χοές και το μαύρο αίμα των ζώων. Πρώτοι έρχονται οι νέοι και οι παρθένες, όλο παράπονο για τον πρόωρο χαμό τους· ύστερα γέροντες βασανισμένοι, και άντρες πολεμιστές με άρματα αιματοβαμμένα, βαριά πληγωμένοι στον πόλεμο από τα κοντάρια. Ο Οδυσσέας όμως τις απομακρύνει με το κοφτερό σπαθί του, ώσπου να πιει πρώτη η ψυχή του μάντη Τειρεσία, που θα του φανερώσει τα μελλούμενα.

Τούτη η συγκλονιστική περιγραφή της Νέκυιας είναι η αρχαιότερη και η πιο συναρπαστική περιγραφή της καθόδου ενός θνητού στον Κάτω Κόσμο. Και άλλοι ήρωες βέβαια αποτόλμησαν αυτή την κατάβαση στον ΄Αδη. Ο Ορφέας για να ξαναφέρει πάλι στη γη, μάταια, την αγαπημένη του Ευρυδίκη, ο Ηρακλής για να φέρει δεμένο στο βασιλιά Ευρυσθέα τον τρικέφαλο Κέρβερο, ένα άγριο μολοσσικό σκυλί που φύλαγε άγρυπνο την έξοδο από τον ΄Αδη. Και ο Θησέας, ο αττικός ήρωας, ήρθε ως εδώ με το φίλο του τον Πειρίθου για να αρπάξουν την Περσεφόνη, τη γυναίκα του βασιλιά της Εφύρας, Αϊδωνέα, που δεν είναι άλλος από το βασιλιά των νεκρών. Αλλά ο σκληρός βασιλιάς τους αιχμαλώτισε

3

Εικ. 3. Ο λόφος του νεκρομαντείου. Στους πρόποδες το χωριό Μεσοπόταμος.

και τους κράτησε δεμένους στη φυλακή, ώσπου ήρθε ο Ηρακλής και απελευθέρωσε με τη φιλική του παρέμβαση τον Θησέα, που ήταν ακόμη ζωντανός.
Η κατάβαση στον ΄Αδη ήταν ο πιο κρίσιμος άθλος, που λίγοι ήρωες είχαν αποτολμήσει και όμως μπόρεσαν να ξαναγυρίσουν πάλι στη γη. Στην Οδύσσεια ο άθλος αυτός βρίσκεται στο μέσον των επεισοδίων, μετά τους Κίκωνες, τους Λωτοφάγους, τους Κύκλωπες, το νησί του Αιόλου, τους Λαιστρυγόνες και την Αιαία, το νησί της Κίρκης και αποτελεί το αποκορύφωμα των περιπετειών, την πιο κρίσιμη σκηνή ανάμεσα στις περιπέτειες που προηγήθηκαν και που ακολουθούν.

Νεκρομαντεία

Οι αρχαίοι πίστευαν ότι χάσματα γης, σπηλιές και βαθιά φαράγγια ήταν είσοδοι που οδηγούσαν στον Κάτω Κόσμο, στο βασίλειο των νεκρών. Οι ψυχές ήταν όμοιες με σκιές, *είδωλα καμόντων* (φάσματα νεκρών). Ελευθερωμένες οι ψυχές από το φθαρτό, γήινο περίβλημα είχαν υπεράνθρωπες ιδιότητες και μπορούσαν να προΐδουν το μέλλον. Τους έλειπε όμως η συνείδηση, επειδή δεν είχαν ούτε αίμα, το στοιχείο της ζωής, ούτε σάρκα και ήταν συχνά εκδικητικές, ιδίως οι ψυχές των νέων και των «βιαιοθανάτων», αυτών που έφυγαν πρόωρα και βίαια από τον κόσμο τούτο και στερήθηκαν τη χαρά της ζωής. Η επαφή των θνητών με τους νεκρούς δεν ήταν η ακίνδυνη. Γι' αυτό οι χρηστηριαζόμενοι έπρεπε να προετοιμαστούν ψυχικά και σωματικά, να υποβληθούν σε καθιερωμένη δίαιτα, σε λουτρά και προσευχές, και να εξευμενίσουν τις ψυχές των νεκρών με προσφορές (αρχ. χοές), μέλι και γάλα, νερό και κρασί και ιδίως με αίμα από τα θυσιαζόμενα ζώα. Πίνοντας από τις χοές οι ψυχές αποκτούσαν συνείδηση, εξευμενίζονταν και μπορούσαν να αποκαλύψουν το μέλλον. Αλλά και αυτοί που είχαν έρθει σε επαφή με τους νεκρούς κινδύνευαν από το μίασμα του θανάτου. ΄Οταν πλησιάζουν τους νεκρούς σιωπούν για να μη χάσουν τη φωνή τους και φεύγοντας υποβάλλονται σε καθαρμό, όπως η ΄Αλκηστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη, που χρειάζεται τριήμερο καθαρμό (αρχ. αφαγνισμός) για να καθαρθεί από το μόλυσμα του θανάτου και να αποκτήσει συνείδηση. Στην Οδύσσεια (χ, 481 κ.ε.) ο Οδυσσέας καίει θειάφι για να καθαρίσει το παλάτι από το μίασμα του θανάτου ύστερα από το φόνο των μνηστήρων.
Πανάρχαιες λαϊκές δοξασίες, που οι ρίζες τους χάνονται στο σκοτάδι της προϊστορίας, είχαν συνδεθεί με την πίστη ότι οι λίμνες και τα ποτάμια, που συχνά εξαφανίζονται στα βάθη της γης και εμφανίζονται μυστηριωδώς από τα έγκατά της, ήταν ο δρόμος που οδηγούσε στον Κάτω Κόσμο και που ακολουθούσαν οι ψυχές των νεκρών. Στην αντίληψη αυτή πρέπει να οφείλονται η συσχέτιση του Αχέροντα και της Αχερουσίας με τους νεκρούς, όπως και η τοποθέτηση της λατρείας και του νεκρομαντείου σε μια σπηλιά του βράχου, κοντά στη συμβολή Κωκυτού και Αχέροντα, στις βορειοδυτικές όχθες της Αχερουσίας λίμνης. Η αρχαία παράδοση αναφέρει πολλά τέτοια ιερά και νεκρομαντεία, όπως του Ποσει-

δώνα που βεβαιώθηκε τελευταία στο μυχό του Ταινάρου, στην Κύμη της Ιταλίας που επισκέφθηκε ο τρώας ήρωας Αινείας, στην Ερμιόνη της Αργολίδας, στην Κορώνεια της Βοιωτίας, στην Ηράκλεια του Πόντου κ.α. Αλλά το σπουδαιότερο και αρχαιότερο βρισκόταν στον Αχέροντα της Θεσπρωτίας, κοντά στην Εφύρα, για το οποίο κάνει λόγο η Οδύσσεια και τη σπουδαιότητά του υπογραμμίζει η διήγηση του Ηροδότου (5, 92). Σύμφωνα με τον ιστορικό ο Περίανδρος, ο τύραννος της Κορίνθου, στο τέλος του 7ου αι. π.Χ., έστειλε στο νεκρομαντείο της Εφύρας απεσταλμένους για να ρωτήσουν την ψυχή της γυναίκας του Μέλισσας σε ποιο μέρος είχε κρύψει ένα θησαυρό κάποιου φιλοξενούμενου. Η ψυχή της Μέλισσας εμφανίστηκε στους απεσταλμένους, αλλά αρνήθηκε να μαρτυρήσει, επειδή ήταν γυμνή και κρύωνε. Ο Περίανδρος δεν είχε κάψει μαζί με το κορμί της τα φορέματα και τα στολίδια της νεκρής, όπως ήταν η συνήθεια. Τότε ο Περίανδρος σκηνοθέτησε μία γιορτή στο Ηραίο, έξω από την Κόρινθο, στην οποία κάλεσε όλες τις γυναίκες της Κορίνθου. Ύστερα, διέταξε τους δορυφόρους του να τις ξεγυμνώσουν όλες ανεξαιρέτως από τα φορέματα και τα στολίδια τους και, αφού τα έκαψε μέσα σε ένα όρυγμα του τάφου της γυναίκας του, η σκιά της Μέλισσας εμφανίστηκε και πάλι στους απεσταλμένους και υπόδειξε τη θέση του θησαυρού.

Εννιά αιώνες αργότερα, ο Λουκιανός (Μένιππος 7 κ.ε.), περιπαίζοντας την αφελή πίστη των ανθρώπων στη νεκρομαντεία, περιγράφει με σκωπτική διάθεση τη σωματική και ψυχική δοκιμασία, στην οποία υποβαλλόταν ο χρηστηριαζόμενος πριν επικοινωνήσει με τους νεκρούς. Τη σκηνή την τοποθετεί στη Βαβυλωνία, στον Τίγρητα και στον Ευφράτη· όμως είναι φανερό από τους νεκρικούς του διαλόγους ότι έχει υπόψη του τα τελούμενα στο νεκυομαντείο της Αχερουσίας. Καθημερινά, επί είκοσι εννέα μέρες ή επί ένα σεληνιακό μήνα, με την εμφάνιση του φεγγαριού, ο μάγος οδηγούσε πρωί-πρωί το χρηστηριαζόμενο στον Ευφράτη και τον έλουζε, απαγγέλλοντας κάποια μακρόσυρτη επωδή, μια επίκληση, και τον ξανάφερνε στην κατοικία του χωρίς να βλέπει κανέναν. Η τροφή του ήταν καρύδια, και ποτό το γάλα και το νερωμένο κρασί. Ύστερα, μεσάνυχτα, τον οδηγούσε στον Τίγρητα ποταμό για να τον εξαγνίσει, καθαρίζοντάς τον με σκιλλοκρόμμυδα, δαδιά και πολλά άλλα, ενώ ψιθύριζε μέσα από τα δόντια του την πρώτη επωδή. Και αφού τον περιέλουζε με μάγια από το κεφάλι ως τα πόδια για να μη τον βλάψουν τα φάσματα, τον επανέφερε στο σπίτι του βαδίζοντας ανάποδα (αρχ. αναποδίζων). Και τότε ήταν όλα έτοιμα για να διαπλεύσουν τον Αχέροντα και την Αχερουσία λίμνη.

Οι ανασκαφές

Οι ανασκαφές στην κορυφή του βράχου (1958-1964 και 1976-1977) που διεξήχθησαν υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας έφεραν στο φως, θαμμένο κάτω από το ναό της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και το σύγχρονό της νεκροταφείο των αρχών του 18ου αι.,

4

το αρχαίο νεκρομαντείο (εικ. 4). Για την κατασκευή του χρειάστηκε να ισοπεδωθεί ο βράχος σε μεγάλη έκταση με λατομία. Ένας πολυγωνικός ορθογώνιος περίβολος (εικ. 5), διαστάσεων 62,40 × 46,30 μ., με είσοδο στη βόρεια πλευρά, περιβάλλει ένα τετράγωνης κάτοψης κτίριο (4)*, το κυρίως ιερό, με πλευρές μήκους 22 μ. Οι εσωτερικοί τοίχοι του, με ωραία πολυγωνική τοιχοδομία, έχουν υπερβολικό πάχος (3,30 μ.) και σώζονται σε ύψος 3,30 μ. Ψηλότερα ήταν χτισμένοι με ωμές και ψημένες πλίθρες, συνδετικό πηλό και ξυλοδεσιές. Το κτίριο αυτό χωρίζεται με δύο παράλληλους τοίχους σε μία κεντρική αίθουσα, διαστάσεων 15 × 4,25 μ. (εικ. 10), και δύο πλάγια κλίτη (εικ. 20), που χωρίζονται πάλι με ενδιάμεσους τοίχους σε τρία δωμάτια (Ι, Λι, Λ και Κ, Μι, Μ), που επικοινωνούν μεταξύ τους και με το κεντρικό κλίτος. Κάτω από την κεντρική αίθουσα βρίσκεται μία ισομεγέθης υπόγεια αίθουσα λαξευμένη στο βράχο, πιθανώς στη θέση της αρχικής σπηλιάς με την προϊστορική λατρεία (εικ. εξωφύλλου). Δεκαπέντε πώρινα τόξα στηρίζουν την οροφή της υπόγειας κρύπτης που ταυτόχρονα είναι και δάπεδο της υπέργειας αίθουσας. Τα τόξα είναι με πολλή φροντίδα λαξευμένα· κάθε θολίτης της μιας έχει το ίδιο πλάτος με το θολίτη της επόμενης σειράς, ώστε οι αρμοί των δεκαπέντε τόξων να συστοιχούν, τονίζοντας το βάθος της υπόγειας

* Οι εντός παρενθέσεως αριθμοί και τα στοιχεία του αλφαβήτου αναφέρονται στην Εικ. 5.

Εικ. 4. Το νεκρομαντείο κάτω από το καθολικό και τα ερείπια της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Εικ. 5. Το νεκρομαντείο: κάτοψη και τομές.

5

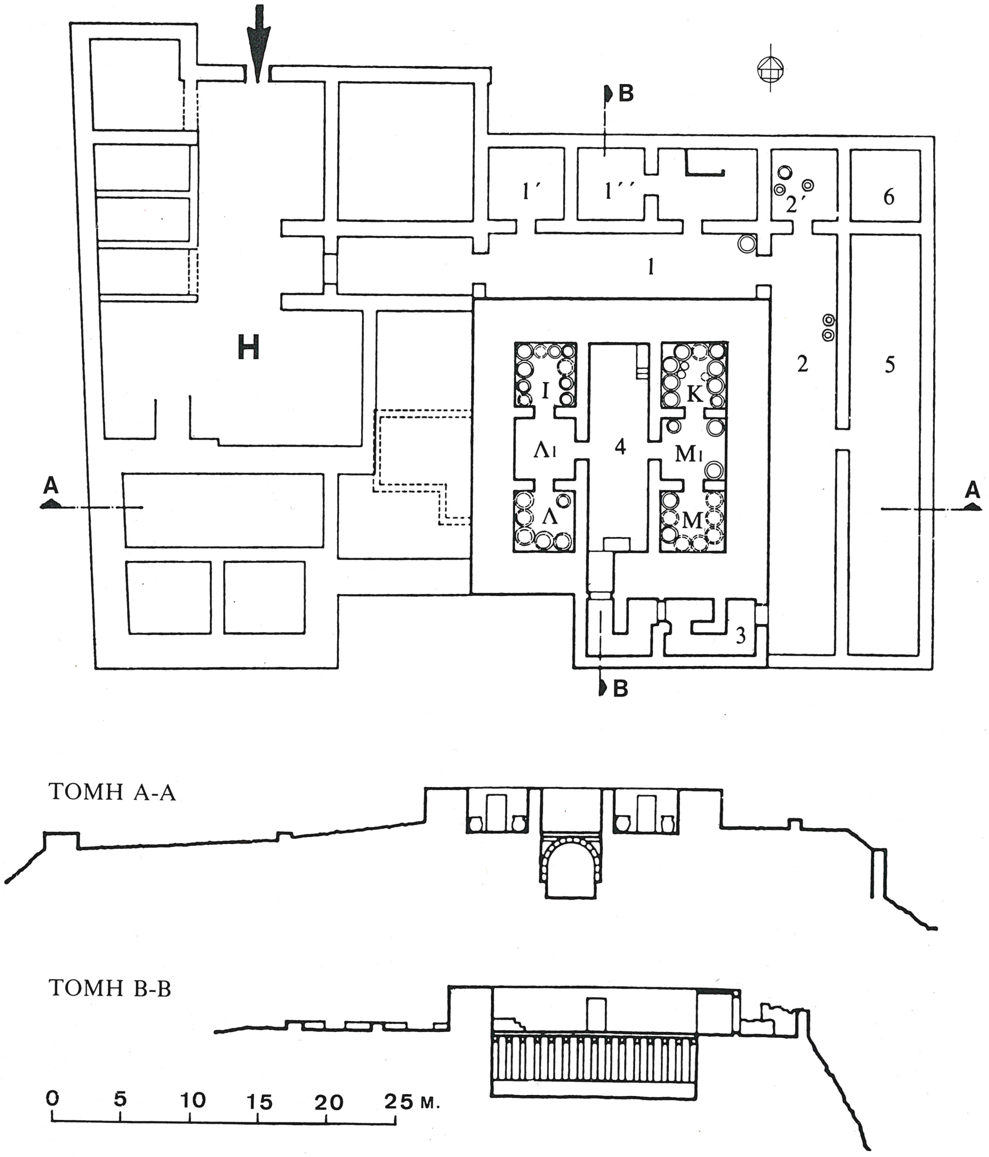

1. ΒΟΡΕΙΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ
2. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ
3. ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ
4. ΚΥΡΙΩΣ ΙΕΡΟ
5. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ
6. ΔΩΜΑΤΙΟ ΚΑΘΑΡΜΟΥ

Ι, Λι, Λ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΚΛΙΤΟΣ
Κ, Μι, Μ. ΔΥΤΙΚΟ ΚΛΙΤΟΣ
Η. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΑΥΛΗ
1΄, 1΄΄, 2΄. ΔΩΜΑΤΙΑ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ

αίθουσας. Είναι το σκοτεινό ανάκτορο της Περσεφόνης και του Άδη. Το κτίριο αυτό (4), όπως και οι τρεις συνεχόμενοι διάδρομοι στις τρεις πλευρές (1, 2, 3) και τα δωμάτια (1, 1΄΄, 2΄), χρονολογείται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους (τέλος 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.). Αργότερα, στο τέλος του 3ου αι. π.Χ., προστέθηκε δυτικά του αρχικού ιερού ένα συγκρότημα με μία κεντρική αυλή (Η), γύρω από την οποία υπήρχαν δωμάτια και αποθήκες. Στην αυλή έμπαινε κανένας από τη βόρεια είσοδο. Τα δωμάτια και οι λοιποί βοηθητικοί χώροι της αυλής χρησίμευαν για τη διαμονή των ιερέων και των επισκεπτών πριν μπουν στο ιερό του Άδη.

Από εκεί ο επισκέπτης περνούσε στο βόρειο διάδρομο του ιερού (1), που είχε τρεις τοξωτές πύλες (εικ. 6). Αριστερά του διαδρόμου υπήρχαν δύο δωμάτια και ένας λουτρώνας (1΄, 1΄΄), που χρησίμευαν για την εγκοίμηση των προσκυνητών. Εκεί, στο αδιαπέραστο σκοτάδι, ο προσκυνητής υποβαλλόταν σε ψυχική και σωματική προετοιμασία. Έτρωγε χοιρινό κρέας, κουκιά, κριθαρένιο ψωμί και στρείδια θαλασσινά, δηλαδή τροφές που σχετίζονταν με τα νεκρόδειπνα και τους νεκρούς και έπινε γάλα, μέλι και νερό. Υποβαλλόταν σε πράξεις εξαγνισμού και μαγείας· άκουγε από τον ιερέα-οδηγό θαυμαστές διηγήσεις, προσευχές και επωδούς, ακατάληπτες δεήσεις προς τους υποχθόνιους δαίμονες και έκανε λουτρά στο παρακείμενο δωμάτιο για να καθαρθεί και να μείνει αλώβητος από την επικίνδυνη επαφή του με τα φάσματα των νεκρών.

6

Εικ. 6. Ο βόρειος διάδρομος με τα δύο δωμάτια και το λουτρώνα. Σώζεται μόνον η λίθινη βάση· η ανωδομία ήταν χτισμένη με πλιθάρια.

Εικ. 7. Ο ανατολικός διάδρομος και το καθολικό της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Εικ. 8. Ο λαβύρινθος με τις τρεις τοξωτές πύλες. Η πλακόστρωση του διαδρόμου είναι νεότερη.

7

Πριν περάσει στον ανατολικό διάδρομο (2) (εικ. 5 και 7) έριχνε προς τα δεξιά του, σε ένα λιθοσωρό, μία πέτρα αποτρόπαια για να απομακρύνει την κακή επήρεια και έκανε μία συμβολική πράξη καθαρμού πλένοντας τα χέρια του σε ένα μεγάλο πιθάρι γεμάτο νερό (αρχ. λουτήριον), που βρισκόταν αριστερά της τρίτης πύλης. ΄Υστερα, έμπαινε στο βόρειο δωμάτιο του ανατολικού διαδρόμου (2) για την τελική προετοιμασία. Είναι άγνωστο πόσο χρόνο παρέμενε εκεί. Οπωσδήποτε, όμως, η δίαιτα θα ήταν αυστηρότερη, οι μαγικές πράξεις συχνότερες, η δοκιμασία μεγαλύτερη και η ψυχική κατάσταση περισσότερο ταραγμένη μέσα στην απόλυτη μόνωση και τη σιγή.

΄Οταν, τέλος, έφτανε η κρίσιμη στιγμή της επικοινωνίας με τους νεκρούς, εισερχόταν ο προσκυνητής μαζί με τον ιερέα-οδηγό στον ανατολικό διάδρομο έχοντας μαζί του τις προοριζόμενες για τις χοές και τη θυσία προσφορές. Στο διάδρομο θυσίαζε ένα πρόβατο μέσα σε λάκκους που βρέθηκαν στις ανασκαφές με λείψανα ανθράκων και καμένα κόκαλα ζώων. ΄Υστερα περνούσε στο λαβύρινθο (3), ένα διάδρομο μαιανδρικό, που υπέβαλλε στον επισκέπτη την εντύπωση της περιπλάνησης στους σκοτεινούς και σκολιούς δρόμους του ΄Αδη (εικ. 8). Ο λαβύρινθος είχε τρεις τοξω-

8

τές πύλες σιδερόφραχτες, όσες και οι πύλες του Άδη, με μεγάλα σιδερένια καρφιά, πολλά από τα οποία βρέθηκαν στις ανασκαφές. Από τις πύλες αυτές σώζονται καλά η μεσαία (εικ. 8) και η τρίτη (εικ. 9), που οδηγεί στην κεντρική αίθουσα. Εκεί, στο λαβύρινθο, φαίνεται ότι ο προσκυνητής πρόσφερε το κριθάλευρο (άλφιτα), γιατί στο δάπεδο βρέθηκαν πλήθος από ευρύστομα αγγεία, κυρίως λεκάνες, κατάλληλες για τις στερεές προσφορές, και ένα πήλινο λυχνάρι του 3ου-2ου αι. π.Χ. Τέλος, περνώντας την τελευταία πύλη, ασφαλισμένη με μία σύγχρονη σιδερένια πόρτα που απομιμείται τις αρχαίες πύλες, έφτανε στην κεντρική αίθουσα (εικ. 10). Εκεί έριχνε ακόμη ένα αποτρόπαιο λιθάρι και έχυνε στο λίθινο δάπεδο τις χοές για τους θεούς του Κάτω Κόσμου, τον Αϊδωνέα και την Περσεφόνη, που κατοικούσαν στην υπόγεια αίθουσα. Εκεί ήταν το τέλος της πορείας του.

Σε όλη τούτη τη διαδρομή ο οδηγός-ιερέας δεν έπαυε να επικαλείται, σύμφωνα με τον Λουκιανό (Μένιππος 9 κ.ε.), τις ψυχές των νεκρών, «τη νυχτερινή Εκάτη και τη φοβερή Περσεφόνεια», αναμιγνύοντας μερικά βαρβαρικά και χωρίς σημασία ονόματα και λέξεις πολυσύλλαβες. Η αίθουσα αυτή αποτελούσε και το τέρμα της πορείας εφ᾽ όσον εκεί θα εμφανίζονταν τα είδωλα των νεκρών για να επικοινωνήσουν με τους χρηστηριαζόμενους. Η σωματική και ψυχική δοκιμασία κατά την πολυήμερη παραμονή

Εικ. 9. Η τρίτη πύλη του λαβυρίνθου, που οδηγεί στην κεντρική αίθουσα των ειδώλων. Η σιδερένια θύρα είναι νεότερη αναπαράσταση της αρχαίας.

9

στα σκοτεινά δωμάτια του νεκρομαντείου, η μόνωση, οι μαγικές πράξεις, οι προσευχές και οι επικλήσεις, η περιπλάνηση στους σκοτεινούς διαδρόμους, η κοινή πίστη στην εμφάνιση των νεκρών δημιουργούσαν στον προσκυνητή την κατάλληλη ψυχική προδιάθεση. Σ᾽ αυτό συνέτεινε πολύ η ειδική δίαιτα, στην οποία υποβαλλόταν ο προσκυνητής.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν μέσα σε μεγάλους πίθους σωροί από απανθρακωμένους καρπούς: σιτάρι, κριθάρι, κουκιά, μία μικρόσπερμη ποικιλία, όμοια με τα αιγυπτιακά φούλια (vicia faba equina) και αρκετά λούπινα (λαθούρια). Τα κουκιά έχουν τοξικές ιδιότητες και όταν τρώγονται χλωρά προκαλούν αέρια, δυσπεψία, άμβλυνση των αισθήσεων, που φθάνει μέχρι ζάλης και παραισθήσεων και αλλεργικά σύνδρομα (κυαμίασις). Τις ίδιες ενέργειες προκαλούν και τα λούπινα, οι αρχαίοι θέρμοι, όταν τρώγονται χλωροί (λαθυρισμός). Έτσι, με τη χαλάρωση των αισθήσεων, που έφτανε συχνά στο βαθμό της ζάλης και της ακαταληψίας, δημιουργού-

Εικ. 10. Η υπέργεια κεντρική αίθουσα των ειδώλων πάνω από την κρύπτη.

10

νταν οι αναγκαίες προϋποθέσεις για την επικοινωνία με τις ψυχές των νεκρών.
Αλλά οι ελληνιστικοί χρόνοι ήταν περίοδος ορθολογισμού και επιστήμης. Η πίστη στο μύθο και τη θρησκεία είχε κλονιστεί. Υπήρχαν πολλοί που θα δυσπιστούσαν στην εμφάνιση των ειδώλων. Ο Λουκιανός (Μένιππος 10 κ.ε.), που έζησε στο 2ο αι. μ.Χ., περιπαίζει όλη τούτη την τελευτουργία: «Και ευθύς λοιπόν όλα εκείνα σάλευαν και το έδαφος διαρρηγνυόταν από την επωδή (του ιερέα) και από μακριά ακουόταν η υλακή του Κέρβερου και η εικόνα ήταν πάρα πολύ θλιβερή και σκυθρωπή, επειδή φαίνονταν πια τα πιο πολλά, και η λίμνη και ο Πυριφλεγέθων και τα βασίλεια του Πλούτωνα...». ΄Ηταν γι᾽ αυτό ανάγκη να ληφθεί κάθε μέτρο κατά την εμφάνιση των φασμάτων.
Στην ανασκαφή της κεντρικής αίθουσας των ειδώλων εκτός από πολλά άλλα ευρήματα βρέθηκαν και μία μάζα από σιδερένιους τροχούς άρματος, ένας μεγάλος μπρούντζινος λέβητας και γύρω σκορπισμένοι χάλκινοι τροχοί

από καταπέλτες του 3ου αι. π.Χ. και καστάνιες (αρχ. επίσχεστρα) (εικ. 11) Η φύση και η θέση του ευρήματος στο βάθος της αίθουσας, εκεί όπου εμφανίζονταν τα είδωλα, μαρτυρούν ότι η μηχανή αυτή προοριζόταν για την κάθοδο των ειδώλων από την οροφή της αίθουσας. Πιθανώς πρόκειται για γερανό, στου οποίου το ένα άκρο ήταν κρεμασμένο το είδωλο του νεκρού και στο άλλο το αντίβαρο. Στο γειτονικό, βορειοανατολικό δωμάτιο, βρέθηκαν είκοσι δύο σιδερένιες πλίνθοι, βάρους η καθεμία 6-10,5 χλγρ., που θα χρησίμευαν για αντίβαρο (εικ. 12). Για το σκοπό αυτό οι εξωτερικοί τοίχοι του κεντρικού ιερού με το μεγάλο πάχος (3,30 μ.) θα έκρυβαν στην ανωδομία τους κρυφούς διαδρόμους, στους οποίους μπορούσαν να κυκλοφορούν αόρατοι οι ιερείς. ΄Οπως σημειώσαμε, οι τοίχοι ψηλότερα ήταν χτισμένοι με μεγάλα τούβλα, πολλά από τα οποία βρέθηκαν στις ανασκαφές. Μεταξύ των δύο εξωτερικών τοίχων σχηματίζονταν διάδρομοι, πλάτους 1,50 ή 2,40 μ. Από τη θέση αυτή ή από την οροφή, με τη βοήθεια του γερανού εμφανίζονταν τα σκηνοθετημένα είδωλα των νεκρών και συνομιλούσαν με τους χρηστηριαζόμενους. Σύμφωνα με τον Πολύβιο (21, 27, 4 κ.ε.) κατά την πολιορκία της Αμβρακίας από τους Ρωμαίους (189 π.Χ.) οι Αμβρακιώτες για να εξουδετερώσουν τους πολιορκητικούς κριούς, που γκρέμιζαν τα τείχη της πόλης, τοποθέτησαν πάνω στα τείχη ξύλινες κεραίες (αρχ. γερανούς), που στο προεξέχον άκρο είχαν δεμένα βάρη από μολύβι, πέτρες ή δρύινους κορμούς και χτυπούσαν τους κριούς θραύοντας τα μετάλλινα άκρα τους. Παρόμοια θα ήταν και η μηχανή, με την οποία εμφανιζόταν στη σκηνή του αρχαίου ελληνικού θεάτρου ο από μηχανής θεός (Λουκιανός, Μένιππος 227), *ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ἀνεφάνης*).

Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, φεύγοντας ο επισκέπτης δεν ακολουθούσε τον ίδιο δρόμο, για να μη συναντήσει τους άλλους επισκέπτες που διέμεναν στα δωμάτια του βόρειου διαδρόμου ή της αυλής. ΄Υστερα, ήταν ανάγκη να καθαρθεί από το μίασμα των νεκρών, όπως η ΄Αλκηστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη. Η αποχώρηση φαίνεται ότι γινόταν από τον ανατολικό διάδρομο (2), που επικοινωνούσε με μία θύρα με τον εξωτερικό διάδρομο (5). Στο βόρειο άκρο του διαδρόμου βρέθηκαν στο βάθος των επιχώσεων λείψανα ενός δωματίου (6), όπου θα διέμενε ο προσκυνητής για τον τριήμερο καθαρμό. Από εκεί θα κατηφόριζε στην ανατολική πλαγιά του λόφου προς το ρέμα του Κωκυτού, τηρώντας απόλυτη σιγή για όσα είδε και άκουσε, επειδή η ανακοίνωση των απορρήτων του ΄Αδη επέσυρε την ποινή του θανάτου με τη βαριά κατηγορία της «ασεβείας». Πιθανώς για να αποφύγει την κατηγορία αυτή ο Λουκιανός μετέφερε τη σκηνή της νεκυομαντείας στην Αχερουσία και τον Αχέροντα, από τη Θεσπρωτία στη Μεσοποταμία.

Τα έξι δωμάτια από τα δύο πλαϊνά κλίτη του κεντρικού ιερού (εικ. 5, 20) χρησίμευαν για την αποθήκευση των προσφορών (κουκιά, σιτάρι, κριθάρι, λούπινα) μέσα σε μεγάλα πιθάρια (εικ. 13-14). Με την πυρπόληση του ιερού από τους Ρωμαίους, το 167 π.Χ., οι δημητριακοί καρποί απανθρακώθηκαν και διατηρήθηκαν ως σή-

Εικ. 11. Δύο επίσχεστρα (καστάνιες) που εμποδίζουν την παλινδρόμηση του τροχού και τροχός, όλα εξαρτήματα καταπέλτη. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

Εικ. 12. Σιδερένια βάρη που χρησίμευαν ως αντίβαρο του γερανού. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

11

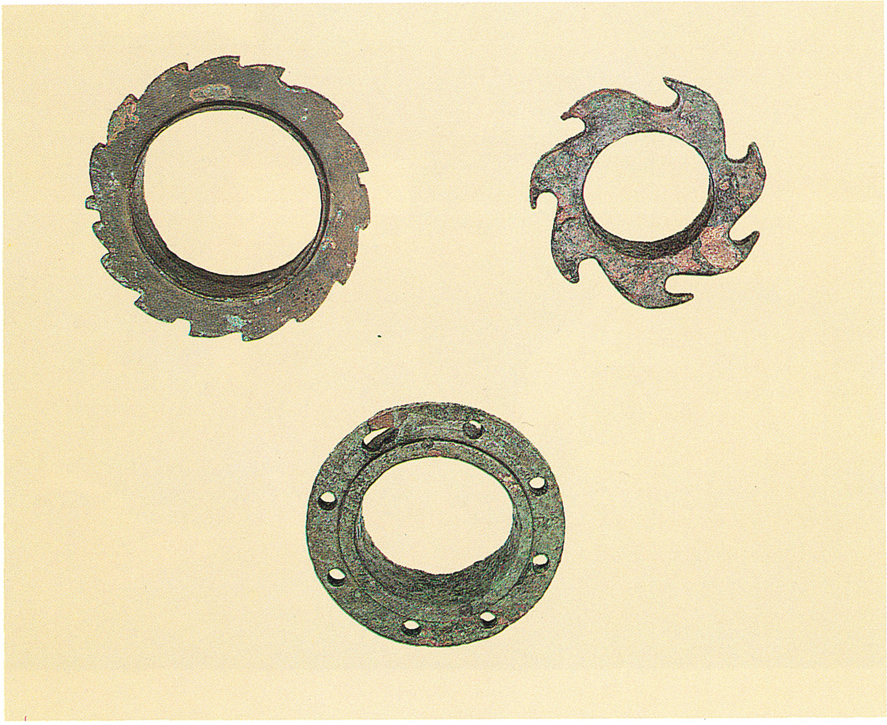

12

Εικ. 13. Αποκατεστημένοι πίθοι στο βορειοδυτικό δωμάτιο του ιερού.

Εικ. 14. Πιθάρια γεμάτα από απανθρακωμένους καρπούς στο βορειοανατολικό δωμάτιο του ιερού.

13

14

Εικ. 15. Τελετουργικά αγγεία ρυθμού «δυτικής κλιτύος»: μυροδοχεία ή δακρυδόχοι και ληκύθια (τέλος 3ου αι.-167 π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

15

μερα, ενώ οι υγρές προσφορές, εξαιτίας της θερμοκρασίας από την πυρπόληση, προκάλεσαν διάρρηξη των πιθαριών, επειδή μερικά είχαν στόμιο σφραγισμένο με πηλό. Από τις βαθιές επιχώσεις του ιερού ήρθαν στο φως εκατοντάδες αγγείων (στάμνες, αμφορείς, πρόχοι, λεκάνες, ληκύθια), που περιείχαν κάποτε προσφορές, λυχνάρια όπως και μικρότερα αγγεία (εικ. 15-17), δακρυδόχοι, ασκοί, φιαλίδια, πιάτα, ρυτά, συχνά με γραπτή και εγχάρακτη κόσμηση του ρυθμού που είναι γνωστός ως ρυθμός «δυτικής κλιτύος» σύμφωνα με τη θέση όπου βρέθηκαν, δηλαδή στους δυτικούς πρόποδες της Ακρόπολης των Αθηνών.

Στις αποθήκες βρέθηκαν επίσης αποθηκευμένες μυλόπετρες για την άλεση των δημητριακών, θαλασσινά όστρεα, σιδερένια γεωργικά, οικοδομικά και ξυλουργικά εργαλεία, αλέτρια, πελέκεις, αξίνες, πριόνια, δρεπάνια, γλύφανα, κοπίδια, τρίαινες, καμάκια και πολλοί τροχοί άρματος, που θα συμβόλιζαν πιθανώς το άρμα του ΄Αδη.

Από τα πιο ενδιαφέροντα αναθήματα είναι τα αγγεία με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος» (εικ. 15-17), μερικά ειδώλια της θεάς Περσεφόνης, του Κέρβερου και μιας δύσμορφης πήλινης κεφαλής δαίμονα του θανάτου. Τα πήλινα ειδώλια της Περσεφόνης εικονίζουν τη θεά του Κάτω Κόσμου ως νεαρή μητέρα της ευφορίας, με υψηλό πίλο, τον «πόλο» (εικ. 18) στολισμένο ενίοτε με παγκαρπίες, καρπούς και στάχια,

Εικ. 16. Πινάκια ρυθμού «δυτικής κλιτύος» (τέλος 3ου αι.-167 π.Χ.), με χαρακτή και γραπτή διακόσμηση· τα στάχια και τα φύλλα κισσού είναι χθόνια σύμβολα ευφορίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

Εικ. 17. Αμφορίσκος και σκύφος ρυθμού «δυτικής κλιτύος», με ανάγλυφες κεφαλές Διονύσου-΄Αδη στη βάση (τέλος 3ου αι.-167 π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

16

17

σύμβολα της ευφορίας που χαρίζει στους ανθρώπους η μητέρα Γη. Η καλύπτρα που σκεπάζει τον πόλο τονίζει τη μητρική φύση της θεάς με το μειλίχιο πρόσωπο. Ελάχιστα ήταν τα ευρήματα, κυρίως όστρακα, τα παλαιότερα του 4ου αι. π.Χ. Η ισοπέδωση του βράχου για την κατασκευή του μεγάλου ελληνιστικού ιερού εξαφάνισε τα αρχαιότερα. Όμως, στους δυτικούς πρόποδες του λόφου βρέθηκαν όστρακα αγγείων και πήλινα ειδώλια της θεάς που φτάνουν ως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. (εικ. 19). Πρέπει να αποδοθούν, πιθανώς, σε κάποιο αρχαϊκό ιερό που υπήρχε εκεί κοντά και έπαυσε να λειτουργεί μετά την ίδρυση του ελληνιστικού ιερού στην κορυφή του λόφου, ή το πιο πιθανό, σε κάποιο αποθέτη από το αρχαϊκό ιερό της κορυφής. Στην αυλή του ελληνιστικού ιερού αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμη παιδικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι με λίγα ευρήματα του 14ου-13ου αι. π.Χ. Το ελληνιστικό ιερό πυρπολήθηκε από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ. Οι σωροί των δημητριακών και το θειάφι, που ήταν αποθηκευμένο στο ιερό, έθρεψαν τις φλόγες και κατέστρεψαν το ιερό. Η θερμοκρασία από τη φωτιά ήταν τόσο ισχυρή ώστε επιφάνειες των τοίχων ασβεστοποιήθηκαν και οπτόπλινθοι της τοιχοποιίας και αγγεία περιήλθαν σε κατάσταση τήξης. Το ιερό ενταφιάστηκε κάτω από τα ερείπια και εγκαταλείφθηκε.

Στον 1ο αι. π.Χ., με την εγκατάσταση ρωμαίων εποίκων στην πεδιάδα του Αχέροντα, η αυλή (Η) κατοικήθηκε πάλι, όπως μαρτυρούν κεραμίδες στέγης, ενίοτε με λατινικά γράμματα, και τρία δωμάτια με ξερολιθιά στη δυτική πλευρά. Τότε θα ονομάστηκε η Αχερουσία λίμνη Άορνος. Οι αρχαίοι ετυμολογούσαν το όνομα αυτό από το στερητικό μόριο α- και *ὄρνις*, επειδή δήθεν στη λίμνη δεν μπορούσαν να ζήσουν πουλιά, εξαιτίας των αναθυμιάσεων του έλους. Πραγματικά όμως, η λέξη Άορνος είναι το εξελληνισμένο λατινικό όνομα Avernus, μιας λίμνης της Καμπανίας στη Νότια Ιταλία, όπου το νεκρομαντείο της Κύμης, που επισκέφθηκε ο Αινείας και το περιγράφει ο Βιργίλιος στην Αινειάδα (ΙΙΙ, 441 κ.ε.) κατά το πρότυπο της Οδύσσειας.

Η αρχιτεκτονική μορφή

Το ελληνιστικό οικοδόμημα που ήρθε στο φως με τις ανασκαφές, είναι το πρώτο ιερό και μαντείο των θεών του Κάτω Κόσμου που γίνεται γνωστό. Το δεύτερο γνωστό νεκρομαντείο, αυτό του Ταινάριου Ποσειδώνα, διατηρεί λίγα σκόρπια λείψανα και ένα διάδρομο που οδηγεί σε σπηλιά. Μακρύς, χτιστός διάδρομος και κρύπτη (αρχ. άδυτον) ήταν τα κύρια στοιχεία του νεκρομαντείου της Κύμης στην Καμπανία, αλλά οι διάφορες προσθήκες και μετατροπές από τον 1ο αι. π.Χ. και αργότερα, κατέστησαν την αναγνώρισή τους προβληματική.

Ήταν το πιο φημισμένο νεκρομαντείο του αρχαίου ελληνικού κόσμου, κοντά στις βορειοδυτικές όχθες της Αχερουσίας λίμνης και στα τρία ποτάμια του Άδη, τον Κωκυτό, τον Πυριφλεγέθοντα και τον Αχέροντα, τον οποίο διέπλεαν οι ψυχές των νεκρών, για να φτάσουν στο ανήλιο βασίλειο των νεκρών. Τα πολυάριθμα ευρήματα των ελληνιστικών χρό-

Εικ. 18. Προτομή Περσεφόνης. Η θεά του ΄Αδη φέρει υψηλό «πόλο», στολισμένο με ανάγλυφη παγκαρπία, και καλύπτρα (3ος αι. π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

18

Εικ. 19. Κεφαλές πήλινων ειδωλίων της θεάς του Κάτω Κόσμου (7ος-5ος αι. π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

19

νων μαρτυρούν για τη μεγάλη φήμη του και τις συχνές επισκέψεις των χρηστηριαζομένων.

Το οικοδόμημα μοιάζει με ένα μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο, όμοιο με μαυσωλείο, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. και αργότερα για την ταφή των βαρβάρων ηγεμόνων της Ανατολής (μνημείο του Μαυσώλου στην Αλικαρνασό). Αποτελείται από έναν υπόγειο χώρο, την κρύπτη, όπου έθαβαν το νεκρό, και ένα υπέργειο μνημείο με πυραμιδωτή στέγη. Η όλη κατασκευή του μαντείου του Αχέροντα, με την επιμελημένη πολυγωνική τοιχοδομία, τις σιδηρόφρακτες πύλες, την εσωτερική διαίρεση με διαδρόμους (αρχ. λαύραι) και την υπόγεια κρύπτησπηλιά, ήταν προσαρμοσμένη στη χθόνια λατρεία και στις τελετουργίες, που είχε καθιερώσει η μακραίωνη παράδοση.

Αξιοπρόσεκτη είναι η τριμερής διάρθρωση: τρεις διάδρομοι (1-3) τρία δωμάτια προετοιμασίας (1΄, 1΄΄, 2΄) και, επομένως, τρεις φάσεις προετοιμασίας· τρεις πύλες σε κάθε διάδρομο και στο λαβύρινθο, τριπλή η εσωτερική διαίρεση του κυρίως ιερού (4), τρία τα δωμάτια, στο καθένα από τα δύο πλευρικά κλίτη. Η τριμερής αυτή διαίρεση φαίνεται ότι έχει σχέση με την παραμονή των ανθρώπων, οι οποίοι υφίσταντο σε τρεις φάσεις την προετοιμασία, όπως συνέβαινε και στα Καβείρια της Σαμοθράκης. Η όλη κατασκευή υπέβαλλε τη ζοφερή ιδέα του Κάτω Κόσμου: κανένα κόσμημα της πυραμιδωτής στέγης, παράθυρο ή αρχιτεκτονικός διάκοσμος δεν φαίδρυνε τη σκυθρωπή

Εικ. 20. Το δυτικό κλίτος του ιερού, όπως αποκαλύφθηκε μετά την ανασκαφή.

20

εικόνα του ιερού του Άδη. Ο εισερχόμενος από το βόρειο διάδρομο, για να φτάσει στην αίθουσα των ειδώλων, στρεφόταν συνέχεια προς τα δεξιά, μέσα στο βαθύ σκοτάδι του Άδη. Η αποχώρηση, όπως σημειώσαμε, γινόταν από άλλο δρόμο.

Η λατρεία

Τα περισσότερα ευρήματα, αγγεία, ειδώλια της θεάς Περσεφόνης, νομίσματα, αντιπροσωπεύουν την εποχή της μεγάλης ακμής του μαντείου, τον 3ο και 2ο αι. π.Χ. Δεν λείπουν όμως και ευρήματα του τέλους του 4ου αι. ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ., που προέρχονται από τη λειτουργία του κεντρικού ιερού με τους τρεις διαδρόμους. Αργότερα, κατά το τέλος του 3ου αι. π.Χ., προστέθηκε στη δυτική πλευρά ο πολυγωνικός περίβολος με την αυλή και τα δωμάτια του προσωπικού (Η).

Ο χώρος της αυλής κατοικήθηκε και πάλι τον 1ο αι. π.Χ., όπως μαρτυρούν τα ρωμαϊκών χρόνων ευρήματα —σφραγίσματα σε κεραμίδες στέγης με λατινικά γράμ-

ματα— και η κατασκευή των τριών δωματίων στη βορειοδυτική πλευρά της αυλής, και πιθανώς συνεχίστηκε εκεί η λειτουργία του μαντείου. Τη λειτουργία του ιερού στον 8ο αι. π.Χ. βεβαιώνουν η είδηση του Ηροδότου (5, 92) για τους απεσταλμένους του Περιάνδρου στο νεκυομαντείο του Αχέροντα, γύρω στο 600 π.Χ., τα ειδώλια της Περσεφόνης από τις δυτικές κλιτύες του λόφου, που φτάνουν ως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ., και η «Νέκυια» της Οδύσσειας, που γράφτηκε στο τέλος του 8ου αι. π.Χ., αλλά αναφέρεται στους υστερομυκηναϊκούς χρόνους (13ος αι. π.Χ.). Μερικά μυκηναϊκά όστρακα και ένα μυκηναϊκού τύπου χάλκινο ξίφος του 13ου αι. π.Χ., που βρέθηκαν στην κορυφή του λόφου, δεν είναι βέβαιο αν συνδέονται με τη λατρεία αυτή.

Στην περιοχή φαίνεται ότι υπήρχε στην εποχή του Χαλκού η λατρεία της Μεγάλης Θεάς της βλάστησης. Στα νομίσματα που έκοψαν οι Ελεαίοι (περίπου 370-340 π.Χ.) εικονίζονται ο Πήγασος και η τρίαινα, σύμβολα του υποχθόνιου Ποσειδώνα, θεού των εγκάτων της γης, των σεισμών (*ἐνοσίχθων, γαιήοχος*), των πηγαίων νερών και του Κάτω Κόσμου. Στα ίδια νομίσματα της Ελέας παριστάνονται επίσης η κεφαλή της Περσεφόνης, θεάς της βλάστησης και της ευφορίας, και ο Κέρβερος.

Η λατρεία του χθόνιου Ποσειδώνα ήταν διαδεδομένη στην αρχαία Ήπειρο. Έφτασε με τους πρώτους Έλληνες στην Ελλάδα γύρω στο 2000 π.Χ., με τη μορφή ίππου. Ο Ίππειος θεός συζεύχθηκε την τοπική θεότητα της ευφορίας, τη Δήμητρα, και πήρε τ' όνομά της (*Ποσιδάς*) και αποτέλεσαν το ζεύγος των θεών του Κάτω Κόσμου. Όταν, το 14ο αι. π.Χ., εγκαταστάθηκαν στην Εφύρα μυκηναίοι άποικοι από τη δυτική Πελοπόννησο ή όταν, τον 8ο αι. π.Χ., οι Ηλείοι έχτισαν ανατολικά του νεκρομαντείου την Πανδοσία, οι δύο τοπικοί θεοί του Κάτω Κόσμου, ο Ίππειος Ποσειδώνας και η Θεά-Μητέρα της ευφορίας ταυτίστηκαν με τις αντίστοιχες θεότητες της δυτικής Πελοποννήσου, τον Αϊδωνέα-Άδη και την Περσεφόνη.

Ότι, αναμφισβήτητα, το επιβλητικό ελληνιστικό οικοδόμημα είναι το «νεκυομαντείο», αποδεικνύουν η ομηρική περιγραφή που αντιστοιχεί με την περιοχή του Αχέροντα, τα ποικίλα αφιερώματα, οι εκατοντάδες των αγγείων, ιδίως τα τελετουργικά αγγεία και τα ειδώλια της Περσεφόνης, οι πολλοί διάδρομοι (αρχ. λαύραι) και ο λαβύρινθος, που ιδιάζουν στα ιερά με χθόνια λατρεία, η υπόγεια κρύπτη, τό *δῶμ' Ἀΐδαο*, το υπέργειο μνημείο που θυμίζει τα μαυσωλεία της Ανατολής και τα προϊστορικά ziggourat της Μεσοποταμίας, η είδηση του Ηροδότου (5, 92) για τους απεσταλμένους του Περιάνδρου, γύρω στο 600 π.Χ., στο «νεκυομαντείο» του Αχέροντα, στη χώρα των Θεσπρωτών.

ΑΛΒΑΝΙΑ
Π. ΑΩΟΣ
Βίτσα
Μαζαράκι
Μέτσοβο
Ροδοτόπι (Πασσαρών)
ΙΩΑΝΝΙΝΑ
Καστρίτσα
ΚΕΡΚΥΡΑ
Π. ΘΥΑΜΙΣ
Γκούμανη (Τιτάνη)
ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ
Δωδώνη
Παραμυθιά (Φωτική)
Π. ΑΡΑΧΘΟΣ
Π. ΚΩΚΥΤΟΣ
Π. ΑΧΕΡΩΝ
Πάργα
Ασπροχάλικο
Αμμότοπος
Χειμέριον
ΕΦΥΡΑ
Γλυκύς λιμήν
ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ
Μεσοπόταμος
Π. ΛΟΥΡΟΣ
Φιλιππιάς
Κασσώπη
Κάστρο Ρωγών
ΑΡΤΑ (Αμβρακία)
ΙΟΝΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
Μιχαλίτσι
Νικόπολις
ΠΡΕΒΕΖΑ
Άκτιον
ΛΕΥΚΑΔΑ

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

Μάντω Οικονομίδου, Νομισματικό Μουσείο, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Δέσποινα Χατζή-Βαλλιάνου, Φαιστός, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Ιωάννα Στεριώτου, Η Φορτέτζα του Ρεθύμνου, 1989, 1997[2] (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Δέσποινα Χατζή-Βαλλιάνου, Η αρχαία Λεβήνα και το Ιερό του Ασκληπιού, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Κωστής Δαβάρας, Το ανάκτορο των Μαλίων, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Κωστής Δαβάρας, Το σπήλαιο του Ψυχρού, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Κωστής Δαβάρας, Το ανάκτορο της Ζάκρου, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Κωστής Δαβάρας, Γουρνιά, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ.,γερμ.).
Νίκος Καλτσάς, Αρχαία Μεσσήνη, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Αγγελική Στρατή, Η μονή του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες, 1989, 1998[2] (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Νικόλαος Ζήκος, Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Αμφίπολις, 1989 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Καλλιόπη Πρέκα-Αλεξανδρή, Ελευσίς, 1991, 1997[2] (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Βασίλειος Πετράκος, Ραμνούς, 1991 (ελλην., αγγλ.).
Άλκηστη Σπετσιέρη-Χωρέμη, Αρχαία Κέρκυρα, 1991, 1997[2] (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Δέσποινα Ευγενίδου - Ιωάννης Κανονίδης - Θανάσης Παπαζώτος, Τα μνημεία των Πρεσπών, 1991 (ελλην., αγγλ., γαλλ., γερμ.).
Σωτήριος Δάκαρης, Δωδώνη, 1993, 1996[2] (ελλην., αγγλ.).
Σωτήριος Δάκαρης, Το Νεκυομαντείο του Αχέροντα, 1993, 1996[2] (ελλην., αγγλ.).
Δημήτριος Λαζαρίδης, Αμφίπολις, 1994, 1997[2] (ελλην., αγγλ.).
Μαρία-Φωτεινή Παπακωνσταντίνου, Το Κάστρο της Λαμίας, 1994 (ελλην., αγγλ.).
Σουζάνα Χούλια, Το αρχοντικό του Γεωργίου Σβαρτς στα Αμπελάκια, 1994 (ελλην., αγγλ.).
Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Χαράλαμπος Μπακιρτζής, Φίλιπποι, 1995, 1997[2] (ελλην., αγγλ.).
Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, Χαλκίς, 1995, 1997[2] (ελλην., αγγλ.).
Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ερέτρια, 1995 (ελλην., αγγλ.).
Μαρία Σιγανίδου - Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Πέλλα, 1996, 1997[2] (ελλην., αγγλ.).
Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Αιανή, 1996 (ελλην., αγγλ.).
Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Ο Νομός Χανίων μέσα από τα μνημεία του, 1996 (ελλην. αγγλ.).
Νικόλαος Καλτσάς, Ολυμπία, 1997 (ελλην., αγγλ., γερμ.).
Κατερίνα Ρωμιοπούλου, Λευκάδια - Αρχαία Μίεζα, 1997 (ελλην., αγγλ.).
Δημήτρης Κωνστάντιος, Το Κάστρο των Ιωαννίνων, 1997 (ελλην., αγγλ.).
Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, Σκύρος, 1997 (ελλην., αγγλ.).

ΥΠΟ ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Λίλιαν Αχειλαρά, Το Κάστρο της Μυτιλήνης (ελλην., αγγλ.).
Φωτεινή Ζαφειροπούλου, Πάρος (ελλην., αγγλ.).